

Európske kultúrne tradície a nové geopolitické usporiadanie

(1994)

O niekoľko dní uplynie päť rokov od začiatku novembrových udalostí v bývalom Česko-Slovensku. Udalostí, presnejšie demonštrácií, ktoré viedli k pádu komunistického režimu. Pamätáme si ešte heslá, pod ktorými prebiehali vtedajšie demonštrácie – zrušenie ústavného článku o vedúcej úlohe komunistickej strany, slobodné voľby, slobodné podnikanie, sloboda cestovania, náboženská sloboda. Za tieto a podobné heslá u nás zvonili kľúčmi, v Rumunsku na seba strieľali, v Berlíne zbúrali múr a v Poľsku zvolili za predsedu vlády Tadeusza Mazowieckého. Namiesto komunistických vlád nastúpili intelektuáli, z ktorých sa väčšina neudržala dlho pri moci. Pád komunizmu nastal všade veľmi noblesne, veľmi mierumilovne a veľmi rýchlo. Celá táto historická zmena sa pohybovala najmä v ideologickej rovine. Bolo preto pre mňa veľkým prekvapením, keď som niekedy v januári 1990 čítal článok od Henryho Kissingera, ktorý s veľkou samozrejmosťou písal, že pád komunizmu bude mať za následok zjednotenie Nemecka. Dnes, päť rokov po páde komunizmu vidíme, že na Balkáne sa bojuje o sféry vplyvu medzi Ruskom, islamom a Západom. Na Kaukaze a v strednej Ázii sa hľadá hranica medzi sférami vplyvu Ruska a Turecka. Rozdelenie Európy a Ázie podľa hraníc ideológií sa pomínulo a hľadá sa nové delenie. Prvky nového medzinárodného poriadku obyčajne rastú už v lone starého a potom sa iba prelieva. Pád komunizmu bol taký rýchly a taký nečakaný, že nový medzinárodný poriadok nestihol

vyklíčiť už počas komunizmu a začal sa črtiť až po jeho páde. Z hľadiska témy tejto konferencie je dôležité, že ideologické hranice boli až do pádu komunizmu prakticky zhodné s politickými hranicami. Nevznikali prirodzenou cestou, ale mocenskými výbojmi. Zjednodušené povedané, kam vkročila noha sovietskeho vojaka, tam bol nastolený komunistický systém.

Spoločenské vedy, najmä americkej proveniencie, boli až do začiatku deväťdesiatych rokov natolko zaujaté noblesnosťou svojich ideologických predstáv, že nedokázali v predstihu identifikovať národnú otázku ako veľkú tému postkomunistického obdobia. O desať rokov skôr, do Chomejního revolúcie v Iráne, nedokázali identifikovať ani náboženstvo ako zdroj mocenských pohybov. Nepripravenosť spoločenských vied, a tým aj politiky na pád komunizmu vytvorili situáciu, že sme sa ocitli v období hľadania kritérií pre nové usporiadanie. Obdobie hľadania znamená, že sa vcelku bez zábran môžu prejavovať podnety najrôznejšieho druhu, často protikladné, a uchádzať sa o politickú podporu. Všetky tieto nové podnety vytvárajú mozaiku pre hľadanie novej medzinárodnej rovnováhy.

Krátku životnosť má vízia amerického prezidenta Georga Busha o novom svetovom poriadku. Zmienky o novom svetovom poriadku sa vyskytovali sporadicky už dávnejšie, ale pád komunizmu a úspech operácie Púštna búrka proti Iraku v roku 1991 inšpirovali prezidenta Busha, aby tejto vízii dal širšiu publicitu. Vízia bola založená na predstave, že svet, oslobodený od ideológií, bude fungovať podľa racionálnych pravidiel, slúžiacich na globálnu výmenu informácií a globálnu ekonomickú spoluprácu. Nevysloveným ideologickým pozadím nového svetového poriadku boli Fukujamove futurologické vízie. Veľmi rýchlo sa ukázalo, že v súčasnom svete je dosť rozporov na to, aby znemožnili nový racionálny svetový poriadok. Začínajúca vojna v bývalej Juhoslávii bola najviditeľnejším prejavom takýchto rozporov.

Veľmi zaujímavým podnetom, pokusom o pochopenie súčasných trendov k novému usporiadaniu sveta je článok harvardského

profesora Samuela Huntingtona Zrážka civilizácií? uverejnený v letnom čísle časopisu *Foreign Affairs* z minulého roku. Samuel Huntington píše, že od Vestfálskeho mieru v roku 1648 až do Veľkej francúzskej revolúcie boli medzinárodné konflikty konfliktmi medzi kráľmi. Od francúzskej revolúcie po prvú svetovú vojnu to boli konflikty medzi národmi. Od prvej svetovej vojny až do pádu komunizmu to boli konflikty ideologické a budúce konflikty budú konfliktmi civilizácií, pričom civilizácia je kultúrnou entitou.

Základnými znakmi civilizácie sú dejiny, reč, kultúra, tradícia a predovšetkým náboženstvo. Arnold Toynbee rozoznával dvadsaťjeden veľkých civilizácií, v súčasnosti z nich existuje šesť. V našom bližšom a vzdialenejšom okolí existujú tri: západné kresťanstvo, východné kresťanstvo a islam. Podľa týchto kritérií hranica oddelujúca východné a západné kresťanstvo prebieha po hranici fínsko-ruskej, potom po hranici pobaltských štátov a Ruska, respektíve Bieloruska, pokračuje na juh Bieloruskom a Ukrajinou približne na čiare oddelujúcej západných grékokatolíkov a východných ortodoxných kresťanov v týchto štátoch, v Rumunsku po hraniciach Sedmohradska a ostatného Rumunska a v bývalej Juhoslávii približne po hranici medzi Chorvátskom a zvyškom Juhoslávie. Slovensko je podľa tohto delenia jasne v západnej časti. Je to línia oddelujúca východné a západné kresťanstvo v Európe približne v roku 1500. Zároveň je to línia, po ktorú sa v súčasnosti uvažuje s rozšírením Európskej únie.

Najpozoruhodnejšia na tejto hranici je jej stabilita. Koľko bolo vojen medzi východnou Európou a západnou, a predsa hranica medzi východným a západným kresťanstvom sa nemení už 500 rokov. Treba dodať, že k jej stabilite nepochybne prispeli aj kultúrne a náboženské podobnosti medzi východom a západom Európy. Čajkovského skladby hrajú v celej Európe a, naopak, diela západných autorov považujú v Rusku takmer za súčasť svojej kultúry.

Dynamickejšou sa javí hranica medzi kresťanstvom a islamom. Ako kresťan musím s ľútosťou konštatovať, že väčšiu dynamiku

prejavuje islam. Na najvzdialenejšom pomedzí, v severnej Afrike a v Ázii, kresťanské komunity strácajú pôdu pod nohami. Kresťanská komunita v Libanone je po skončenej vojne hlboko v úzadí. Vo svetovej tlači sa čas od času objavujú články o zlom stave kresťanskej komunity v Izraeli a najmä v Jeruzaleme. V Sudáne vedie vládna armáda krvavú vojnu proti kresťanským komunitám a tieto sú terčom islamských fundamentalistov s výnimkou Tuniska vo všetkých arabských štátoch severnej Afriky.

Turecká menšina v Bulharsku je po páde komunizmu jazýčkom na váhach medzi vládou a opozíciou v Sofii. Albánsko-islamské obyvateľstvo vytlačá Srbov z Kosova. V Bosne sa stretávajú všetky tri civilizácie – západné kresťanstvo, východné a islam, a tým si možno vysvetlíť krvavosť a tvrdošijnosť bosnianského konfliktu. Pri úvahách o riešení tohto konfliktu všetky európske štáty majú záujem, aby v Bosne nevznikol fundamentalistický islamský štát; pravda, aká je záruka, že ktorýkoľvek islamský štát sa po čase nezmení na fundamentalistický. Srbsko s váhavou podporou Ruska by chcelo zabrániť vzniku islamského štátu v Bosne, podľa možnosti rozdelením Bosny medzi Srbsko a Chorvátsko. Západ, menej ochotný bojovať na Balkáne, podporuje kompromisný projekt vytvorenia chorvátsko-bosnianskej federácie. V takejto federácii by bol islamský charakter Bosny zahmlený chorvátskou účasťou, aj keď je viac než pravdepodobné, že by dominovala bosniansko-moslimská strana.

Vyššia dynamika islamských spoločností sa prejavuje vo svojom okolí napriek tomu, že tieto spoločnosti sú spravidla technologicky menej vyvinuté než okolité kresťanské obyvateľstvo. Majú však vyšší demografický prírastok, nižší priemerný vek obyvateľstva a s tým súvisiacu väčšiu rozpínavosť. Srbskí autori napríklad uvádzajú tieto okolnosti ako výlučnú príčinu vytlačania Srbov z Kosova, a tým zároveň aj ako príčinu potencionalného konfliktu v Kosove. Európske kresťanské národy sa všetky vyznačujú klesajúcou pôrodnosťou, starnúcim obyvateľstvom a zníženou schopnosťou vzdorovať vonkajším tlakom.

Slovensko leží dostatočne hlboko v civilizačnom priestore západného kresťanstva. Tým je strategicky, geopoliticky a historicky zaručená naša príslušnosť k medzinárodným organizáciám v rámci tohto priestoru. To je tiež hlavný dôvod, prečo môžeme vcelku bezstarostne registrovať, ak nás niektorý západný štátnik vynechá z výpočtu štátov, ktoré budú najbližšie prijaté do Európskej únie i do nejakého iného západného zoskupenia. Rádovo môže ísť o roky rozdielneho prijatia nášho a prípadne iných štátov. Čo je to však oproti 500 rokom trvania ustálenej hranice medzi Západom a Východom v Európe. Slovensko sa predsa len líši od svojich bezprostredných susedov, aj keď oni tiež patria bezpečne do západnej časti európskej civilizácie. Slovensko nemá existenčne zatažené vzťahy ani s Ruskom a samozrejme ani so Západom. V minulom storočí dokonca naša inteligencia pestovala romantický vzťah náklonnosti k Rusku ako protiváhu k prebiehajúcej maďarizácii. Dokonalou ilustráciou takej náklonnosti slovenskej inteligencie k Rusku je nedávno vydaná kniha Ľudovíta Štúra Slovanstvo a svet budúcnosti. Vrátiac sa naspäť k terminológii Huntingtonovho článku, na Slovensku sa vyskytujú prvky, ktoré Huntington nazýva rozpoltená krajina (tom country). Ak sa v niektorej vyskytujú prvky jednej aj druhej civilizácie alebo síce iba prvky jednej civilizácie, ale krajina z ekonomických alebo politických dôvodov sa chce radšej zaradiť do inej civilizácie, stáva sa rozpoltenou krajinou. Ak za ťažisko slovanských krajín považujeme Rusko, prípadne ešte Ukrajinu, potom Slovensko svojou slovanskou príslušnosťou má v sebe zabudovaný východný vektor. Či Slovensko alebo ktorákoľvek iná krajina je alebo nie je rozpoltenou krajinou, to nie je vecou subjektívneho posudzovania, ale vecou identifikácie objektívnych znakov. K znakom západnej orientácie možno počítať, okrem už spomínaného náboženstva, aj povahu právneho poriadku – náš občiansky zákonník je porovnateľný so západoeurópskymi kontinentálnymi občianskymi zákonníkmi – povahu ekonomických operácií až po súčasnú kultúru.

Východný vektor našej orientácie opäť, okrem už spomínanej slovanskej príslušnosti, možno skôr ilustrovať nedostatkom protivýchodných prejavov v porovnaní s okolitými krajinami. Na Slovensku nedošlo k incidentom toho druhu, ako bolo nastriekanie tanku na ružovo v Prahe, neexistuje významnejší vnútropolitický tlak na demonštratívne odpútavania sa od Ruska, ako sme toho svedkami čas od času v českej tlači. Slovenské firmy sú stále pomerne úspešné na ruskom trhu.

Kolísanie západného a východného vektora slovanskej orientácie malo celé minulé storočie romantický a nezáväzný charakter. Jediným hmatateľným znakom východného vektora slovanskej politiky bolo 5 tisíc zlatých, ktoré poskytlo ruské vyslanectvo vo Viedni Vajanskému na vydávanie Národných novín. V tomto storočí sa západný vektor našej politiky prejavil raz vážnejšie, a to účasťou slovanskej armády v druhej svetovej vojne na vojne proti Sovietskemu zväzu. Ale dalo by sa asi úspešne namietť, že to bola viacej vojna ideológií než vojna národov alebo civilizácií. V ponovembrovom období až doteraz je vnútropoliticky nespornou málo reflektovaná prozápadná orientácia.

Sú náznaky, že sa to mení a že geopolitická orientácia Slovenska sa stane predmetom intenzívnych vnútropolitických diskusií. Nie je vhodné na vedeckej konferencii argumentovať krátkoduchými politickými vyhláseniami. Niektoré z posledného obdobia však použijem ako ilustráciu, že naša vnútorná debata o geopolitickom zaradení Slovenska sa zintenzívni. Predseda Združenia robotníkov Slovenska Ján Ľupták povedal tento mesiac na zhromaždení v Bruseli, že Združenie odmieta smerovanie Slovenska k členstvu v Európskej únii a v NATO. Na druhej strane politického spektra podpredseda Demokratickej strany Miroslav Onduš v Domine čís. 42/94 píše, že Slovensko sa musí prihlásiť jednoznačne k členstvu v NATO a musíme brať Západ s jeho kladmi aj záporní. Miroslav Onduš vytýka v článku Kresťanskodemokratickému hnutiu, že KDH chce brať zo Západu len niektoré jeho stránky, najmä

ekonomickú politiku, ale stavia sa zdržanlivo až odmietavo k morálnemu vplyvu Západu.

Intenzívna debata o geopolitickom zaradení Slovenska bude potrebná aj z dôvodu, že o našom zaradení už nebudú rozhodovať iní a možno, že naše zaradenie prestane mať iba nezáväzný a romantický charakter. Vo svete sa zbiehajú siločiarly pre vytýčenie hraníc nového geopolitického usporiadania a článok vo Foreign Affairs, ktorý som citoval v úvode, je len jedným z mnohých symptómov. Rusko a Západ, medzi ktorými sa nachádza Slovensko, majú na jednej strane spoločného nepriateľa v islamskom fundamentalizme, ale zároveň je medzi nimi ešte množstvo nedôvery. Koncentrovaným objektom ruskej nedôvery je na západnej strane organizácia NATO. Na druhej strane organizácia NATO sa ukázala ako jediná fungujúca vojenská organizácia. Rusko považuje zatiaľ ešte stále vstup stredoeurópskych krajín do NATO za krok, ktorý by priblížil tradičného západného nepriateľa Ruska k ruským hraniciam. Na západnej strane zase nikto nechce byť východnou hranicou NATO. V súčasnosti je ňou východná hranica Nemecka a pravdepodobne z tohto dôvodu Nemecko najviac presadzuje začlenenie stredoeurópskych krajín do NATO, aby malo medzi sebou a Ruskom pár krajín, ktoré by azda mohli zmierniť prípadný náraz. Odbúravanie vzájomnej nedôvery medzi Ruskom a Západom je postupný proces a netreba ho príliš urýchľovať. Vo vojenskej oblasti, ktorá je kvintesenciou medzinárodných vzťahov, tento proces prebieha v rámci programu Partnerstvo pre mier. Program vyvinuli Američania ako voľnú formu spolupráce bývalých komunistických krajín s organizáciou NATO. Do programu sa zaradilo aj Slovensko a napodiv, zaradilo sa doň aj Rusko. Program predpokladá vzájomnú informovanosť až po spoločné cvičenia armád exkomunistických krajín a armád NATO. Program spolupráce uzatvára každá krajina osobitne s NATO a spolupráca sa prispôsobuje možnostiam, požiadavkám a podmienkam jednotlivých krajín. Program je kontrolovateľný všetkými, a práve tým je vhodný na budovanie ohnivičiek dôvery. Radikálni

protiruskí publicisti program kritizujú pre údajnú pomalosť a neefektívnosť. Náhle začlenenie stredoeurópskych krajín do NATO by však prehĺbilo nedôveru medzi Ruskom a Západom a s veľkou pravdepodobnosťou by viedlo k opevneniu hranice delenia Európy. Aj keby to bola línia totožná medzi východným a západným kresťanstvom, znovu by márnila potenciál Európy vo vzájomnom súperení. Slovenským podmienkam program Partnerstvo pre mier vyhovuje. Vyhovuje nám aj tým, že necháva priestor na naše prvky rozpoltenosti medzi Východom a Západom. Sme schopní program prakticky uskutočňovať tak, aby Východ ani Západ nemali dojem, že cez Slovensko sa približuje k jeho hraniciam druhá strana s nekalými úmyslami.

Naše začleňovanie do Európskej únie obsahuje ďaleko menej brizancie. Európska únia zatiaľ nedokázala vyvinúť mocenský potenciál. Váhavé vystupovanie Európskej únie v Bosne naznačuje, že Európska únia teraz a v dohľadnej budúcnosti nebude schopná mocensky vystupovať mimo svojho vlastného územia. Ako ekonomické zoskupenie je však mimoriadne úspešná. Po novom roku bude predstavovať takmer 400 miliónov ľudí a v tomto zmysle bude najväčším medzinárodným ekonomickým zoskupením. Po patričnom vysvetlení výhod účasti na takomto obrovskom trhu možno zmierni svoje odmietavé stanovisko voči členstvu Slovenska v Európskej únii aj Združenie robotníkov Slovenska.

Európske mocnosti viedli medzi sebou od nepamäti vojny a predsa si Európa dokázala uchovať vedomie spoločnej identity. Identita Európy bola založená na rešpektovaní rôznosti jej obyvateľov. Rôznosť obyvateľov Európy po páde komunizmu podčiarkli nové národné štáty. Nové národné štáty prinášajú svoje záujmy, svoje názory, svoju kultúru a vytvárajú v Európe novú realitu. Bolo by nezmyselné potláčať túto novú realitu. Koľko nových realít vzniklo za posledných 500 rokov? A predsa americký autor konštatuje, že základné rozdelenie Európy je rovnaké ako pred 500 rokmi. Uspokojivá na dnešnej situácii je skutočnosť, že ani jednota, ani delenie Európy sa

nepresadzujú na základe umelých mocenských konštrukcií, ale na základe rešpektovania a upresnenia prirodzených dávnych hraníc rôznych životných štýlov. Životné štýly formovala kultúra, náboženstvá, zemepis krajiny. Ľudia si ich osvojovali slobodne. Aj keď hranice zostávajú, určitá pozitívna zmena to je.

Prednáška na konferencii „Európske kultúrne tradície a problém sociálneho poriadku“ – SAV v Smoleniciach 17. november 1994